

potencijalna prostorna pokretljivost stanovnika središnje hrvatske

mr ivan cific

uvod

→ Pokretljivost¹ stanovništva, osobito prostorna pokretljivost, jedna je od karakteristika ljudskog društva i čovjekove povijesti. Ona je prisutna od prvih početaka čovjekova obitavanja pa sve do današnjih dana, dakle od »primitivnog plemenskog do industrijskog društva.

30

Pokretljivost je rezultat određene dinamike društvenog razvoja i njegovih protivrječnosti, ali i čovjekovih potreba i aspiracija, a ukazuje i na prirodu i stanje osnovnih društveno-ekonomskih odnosa.² Oblici, pravci i dinamika pokretljivosti stanovništva povezani su s načinom čovjekove društvene organizacije te načinom zadovoljavanja njegovih osnovnih i drugih — fizičkih, ekonomskih i općenito društvenih potreba. Na nižem stupnju razvoja čovjek se selio da bi zadovoljio svoje elementarne potrebe za hranom. Ta primarna egzistencija vodila je jednim dijelom seljake u grad, vezan za oblike primarne egzistencije samo na višem nivou. No ova potreba postepeno iščezava a na njezino se mjesto javljaju drugi motivi i druge potrebe — sekundarne i tercijarne, koje sada postaju primarnim, a počivaju na zadovoljenim egzistencijalnim potrebama. Međutim to nije uvijek slučaj. Ponekad su društveni motivi mnogo jači, osobito potreba za zadovoljavanjem moguće statusne ili druge pozicije u društvu — koja je djelomično i vezana za materijalne aspekte, pa oni na određeni način preskaču ove pravilnosti i uvjete osnovnih čovjekovih potreba kao pretpostavki zadovoljavanja nekih drugih — sekundarnih ili tercijarnih. Kad to ne bi bilo tako, čime bismo objašnjavali nastojanja za što većim obrazovnim nivoom onih društvenih sredina, domaćinstava i pojedinaca koji u osnovi nemaju ispunjene sve uvjete za zadovoljavanje ove potrebe. (Da li samo dinamikom promjena socijalnih i drugih struktura društva?

Prostorna pokretljivost ima svoje pozitivne aspekte koji su naglašavani i u klasika marksizma: ona oslobađa stanovništvo začahurenosti i izoliranosti³ od društva i neznanja. U nas je proces deagrarizacije bio veoma intenzivan. Od 1946. godine, kada je poljoprivredno stanovništvo činilo oko 73%, taj se postotak do danas brzo smanjivao: u 1948. godini bilo je 68%, u 1961. godini 49%, a u

1971. godini bilo je 38% poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji.⁴ Takvom je kretanju svakako pridonio i osnovni koncept razvoja naše zemlje u pravcu industrijalizacije. Poljoprivreda je u tom razvoju imala ulogu akumulacione baze i po značenju je sve manje bila društveno i planski usmjeravana u skladu s industrijskim razvojem kao komplementarna proizvodna grana. Zato je društveno vrednovanje poljoprivrednih zanimanja opadalo a industrijskih raslo, te je došlo do jednodimenzionalnosti perspektiva poljoprivrednog stanovništva. Osnovni simboli privlačnosti bili su društvena zaposlenost izvan poljoprivrede i grad. To je bitno determiniralo i prostornu pokretljivost stanovništva koje se selilo iz sela u gradove. Zapravo teško je reći da li su prevladavali negativni motivi prema poljoprivredi i selu, ili pozitivni prema industriji i gradu; ne čini se da je ipak naglasak na ovim posljednjim. Tako je u 1971. godini bilo 8,257.000 migranata, od toga je 68,6% iz seoskih a 8,4% iz mješovitih naselja. Oko 4/5 ukupnog broja migranata činilo je stanovništvo s individualnih poljoprivrednih gospodarstava.⁵ Oko 2 milijuna stanovnika selilo je iz jednog naselja u najbliže drugo naselje, uglavnom iz sela u grad, dok je oko 4,8 milijuna selilo u naselje u širem prostoru, udaljenih i po nekoliko stotina kilometara.

Čini se da osnovna karakteristika ovoga procesa jest da je otvaranje perspektiva poljoprivrednom stanovništvu bilo usko vezano za perspektivu prostornog transfera. Time se istovremeno odvijao i klasni transfer — prelazak iz klase (uglavnom) seljaka u klasu radnika, odnosno proizvođača na društvenim sredstvima rada. Tako je dio radničke klase stvoren upravo ovim prostornim transferom, uvjetovanim industrijalizacijom.

Iz takvog smjera prostorne i socijalno klasne pokretljivosti proizašle su i kasnije brojne posljedice i problemi, među kojima su značajniji problem viška radne snage i problem nezaposlenosti. No čini se da danas nije nužno vezivanje i uvjetovanje pojave klasnog transfera (tj. promjene socijalne strukture) jedino uz perspektive

1) Termin **pokretljivost** upotrijebili smo namjerno jer nam je najviše odgovarao za ovaj rad, pošto se najviše govori o prostornoj pokretljivosti. Pokretljivost je uži pojam od pojma migracija (migrirati — od franc. migration = seljenje, preseljavanje, seoba) koji predstavlja zapravo najširi pojam za sve oblike socijalne, profesionalne, prostorne, granske ili slične pokretljivosti.

2) Skitalačke horde, seobe plemena i naroda, osvajački ratovi, kolonizacije novih prostora, a osobito prelaženje iz sela u grad — izazvano procesom prvobitne akumulacije (što je vrlo dobro opisano u Marxovom **Kapitalu** kao »eksprijacija seljačkog naroda — od zemlje«), kao i suvremene migracije radne snage i eksodus poljoprivrednika, sve to pokazuje strukturalne promjene, dinamiku u društvu, kao i ciljeve društvenog razvika.

3) F. Engels u djelu **O stambenom pitanju** u svojim razmišljanjima ide i dalje od naše današnje prakse, kritikujući tendencije čvrstog vezivanja radnika za jednu firmu, mjesto i prostor. On tako kaže: »ali sada buržoaska i sitnoburžoaska utopija, koja hoće svakom radniku dati u vlasništvo kućicu i time ga na polufeudalan način prikovati za njegova kapitalista, dobiva tako posve drugi oblik. Kao ostvarenje te utopije javlja se pretvaranje svih sitnih seoskih kućevlasnika u industrijske kućne radnike; uništenje stare izdvojenosti, a time i političke beznačajnosti sitnih seljaka, uvučenih u »socijalni vrtlog«; proširenje industrijske revolucije na selu i time pretvaranje najstabilnije i najkonzervativnije klase stanovništva u rasadnik revolucije i, kao završetak svega, eksprijacija seljaka koji se bave kućnom industrijom pomoću stroja, koji ih silom tjera na ustanak.« (K. Marx — F. Engels: **Izabrana djela**, I, Beograd, Kultura, 1949, str. 515)

4) Vidjeti P. Marković: **Migracije i promene agrarne strukture**, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1974, str. 19.

5) P. Marković, isto, str. 24.

prostorne pokretljivosti. Jasno je da je najčešće prostorna pokretljivost vezana i za socijalnu pokretljivost, te da poljoprivrednik koji prelazi u grad mijenja zanimanje, a time i svoj klasni položaj. No otuda se ne može stvoriti ideologija koja inaugurira jedino takav uni-dimenzionalni pravac izmjene socijalne strukture. Osnove takve ideologije uvjetovane su obično slijedećim elementima:

- koncentracijom osnovnih industrijskih proizvodnih kapaciteta na jedno mjesto — uglavnom u gradove;
- planiranjem društvene proizvodnje i proširene reprodukcije na isti način i s istim ciljevima kao i dosada;
- koncentracijom društvenih djelatnosti i funkcija uglavnom u gradovima;
- sviješću o hijerarhičnosti i koncentričnosti funkcija naselja po kojoj su u većem gradu i hijerarhijski više administrativne, društvene i kulturne ustanove, odnosno funkcije, a također i veća koncentracija industrije nego u manjem gradu;
- naglašenim planskim širenjem urbanog načina života uglavnom u gradskim naseljima; oblici infrastrukturne opremljenosti (npr. vodovod i kanalizacija, plin itd.) najprije se javljaju u gradu, jer se interes grada poistovjećuje sa užitim lokalnim interesima ili interesom samih stanovnika sela;
- prepuštanjem urbanizacije u manjim naseljima (prvenstveno seoskim) stihijnom razvoju ili formalno u skladu sa prostornim planovima;
- petrifikacijom i imitacijom društvene svijesti koja u obliku stereotipa o gradu i selu prikazuje, gradski način života i grad u afirmativnom značenju, a selo ili idealizira u smislu individualne romantike i mogućeg ladanja ili ga pak prikazuje s predznakom besperspektivnosti, itd.

Grad i selo u nas u suštini još uvijek nose naslijeđa i obilježja elemenata građanskog društva, što znači i njegove klasne suprotnosti.⁶ No to istovremeno znači da je ukidanje te suprotnosti jedna od pretpostavki ukidanja suprotnosti selo — grad kao i problema koji se iz te suprotnosti rađaju s jedne strane u gradovima a s druge strane u selima. »Ukidanje suprotnosti između sela i grada nije ni manje ni više utopija nego što je to ukidanje suprotnosti između kapitalista i najamnih radnika«. Engels smatra da »ukidanje suprotnosti između sela i grada ne samo da je moguće, nego je postalo direktna nužnost i za agrikulturnu proizvodnju, a povrh toga i za javnu higijenu«. ⁸

Rješenje problema velikog grada i sela kao problema razvijenosti i nerazvijenosti centara i periferije, poljoprivrede i industrije, čak i privatnog i društvenog itd., leži u prevladavanju jaza između sela i grada. Rješenje problema grada nije isključivo niti prije svega u razjašnjavanju problema samoga grada, već obrnuto u rješenju problema sela. To praktički znači i dislokaciju osnovnih proizvodnih djelatnosti izvan grada u šire prostore (i na njima stvaranje novih naselja, odnosno preuzimanje ovih funkcija u selu ili manjim naseljima).⁹

Stvaranjem osnovnih pretpostavki za apsorpiranje deagrariziranog stanovništva odnosno potencijalnih migranata upravo u seoskim naseljima, sprečava se proces sve jače diferencijacije razvijeni-nerazvijeni i omogućava se socijalna mobilnost — ali ne uz pretpostavku prostorne mobilnosti. Stanovništvo ostaje u prostoru u kome i zadovoljava svoje potrebe, a smanjuje se i pritisak stanovništva na gradove. Problem se ne može svoditi samo na pitanje redistribucije postojećih funkcija, već temeljne izmjene klasnog položaja i odnosa između sela i grada.

metodološke napomene

Osnovni podaci u ovom radu čine rezultati dobiveni istraživanjem **Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja**, provedenog 1972. godine u Hrvatskoj.¹⁰

6) »Svaka razvijena podjela rada, dobivena posredstvom robne razmene, utemeljena je na razdvajanju grada i sela. Može se reći da se čitava ekonomska istorija društva svodi na kretanje te suprotnosti, ali nju ovde ipak nećemo potanje analizirati«. (K. Marx: **Kapital**, I, Beograd, Kultura, 1958, str. 261.) I dalje: »Buržoazija je selo podčinila gospodstvu grada. Ona je stvorila ogromne gradove, ona je silno uvećala broj gradskog stanovništva prema seoskom i tako znatan dio stanovništva otela od idiotizma života na selu. Kao što je selo učinila ovisnim o gradu, tako je ona barbarske i polubarbarske zemlje učinili ovisnim o civiliziranim zemljama, seljačke narode o buržoaskim narodima, Istok o Zapadu«. (K. Marx — F. Engels: **Manifest Komunističke partije**, Zagreb, August Cesarec, 1974, str. 42.)

Nekoliko osnovnih stavova Marxa i Engelsa o suprotnostima grada i sela u kapitalizmu vidi u knjizi K. Marx — F. Engels: **O seljaštvu i agrarnom pitanju** (izbor tekstova), Zagreb, CDD, 1977, poglavlje 5.

7) Engels dalje nastavlja slijedeće: »Ono postaje svakim danom sve više praktičan zahtjev industrijske poljoprivredne proizvodnje. Nitko ga nije postavljao glasnije nego Liebig u svojim spisima o agrikulturnoj kemiji u kojima je vazda isticao kao svoj prvi zahtjev da čovjek treba da vrati zemlji sve što od nje dobiva, i u kojima dokazuje da jedino postojanje gradova, osobito velikih gradova, sprječava to. Kad vidimo kako se samo ovdje u Londonu svakog dana, uz ogromne troškove sipa u more veća količina gnojiva nego što ga proizvodi cijela kraljevina Saska, i kada vidimo kakva su gigantska postrojenja potrebna da bi se spriječilo da to gnojivo ne otruje cijeli London — onda utopija o ukidanju suprotnosti između sela i grada dobiva neobično praktičnu osnovu. Pa čak i razmjerno neznatni Berlin guši se već najmanje trideset godina u svojoj vlastitoj pogani. S druge strane, bila bi čista utopija kad bismo htjeli, kao Proudhon, preobraziti sadašnje buržoasko društvo, a seljaka očuvati. Samo što ravnomjernije raspodjeljivanje stanovništva po cijeloj zemlji, samo što snažnija povezanost industrijske proizvodnje s poljoprivrednom proizvodnjom, uz za to nužno proširenje prometnih sredstava, može — uz pretpostavku ukidanja kapitalističkih načina proizvodnje — istrgnuti seosko stanovništvo iz njegove izoliranosti i zaglupljenosti, u kojoj životari već tisućama godina gotovo bez ikakve promjene. Nije utopija ako tvrdimo da će se ljudi potpuno osloboditi svojih okova, skovanih historijskom prošalošću, tek kada bude ukinuta suprotnost između sela i grada«. (F. Engels: »O stambenom pitanju« u K. Marx — F. Engels: **Izabrana djela**, I, Beograd, Kultura, 1949, str. 572—573.)

8) F. Engels: **Anti-Diring**, Beograd, Kultura, 1959, str. 323.

9) Vidjeti što o tome misli »društvena elita« okolice Zagreba u članku »Veliki grad i njegova okolica«, **Naše teme**, Zagreb, 1977, br. 4.

10) Istraživanjem je rukovodio Stipe Šušar, a suradnici su bili: Ivan Cifrić, Dinko Fabrio, Josip Gabrić, Miroslav Jilek, Ante Kolega, Svetozar Livada, Ivan Magdalenić, Adolf Malić, Nedjeljko Rendulić, Dušica Seferagić, Duško Zubrinić, Stanko Žuljić.

Područje je istraživanja bilo podijeljeno u pet zona, prema nekadašnjim kotarevima. Pored te formalne osnove, stvarna osnova bila je činjenica da su se u tim kotarevima veća naselja razvila kao administrativna, prostorna, migraciona, kulturna središta, itd. Zone su bile slijedeće: Zagreb (bez sadašnjih deset gradskih općina) sa Velikom Goricom i Zaprešićem, Varaždin, Bjelovar, Sisak i Karlovac (sa općinama Ozalj, Duga Resa, Slunj i Vrainmost).

Uzorak je sačinjavalo 2.088 ispitanika iz 13 gradskih, 24 mješovita i 108 seoskih naselja, a realiziran je s 83,5% (što je zadovoljavajuće s obzirom na uvjete i karakter istraživanja). U uzorku su bili **proporcionalno** zastupljeni stanovnici svake **zone**, kao i stanovnici pojedinih **vrsta naselja** (gradska, mješovita, seoska) i **čitavog područja** ispitivanja.¹¹ Općine i pojedina naselja izabrani su namjerno. Vodilo se računa da izbor bude takav da omogući podjednaku rasprostranjenost na cijelom području, a osobito s obzirom na veličinu i položaj uz saobraćajnice. Ispitanici su birani slučajno, na osnovi biračkih spiskova.¹²

Iz niza varijabli kontroliranih upitnikom odabrane su one o **strukturnim karakteristikama stanovnika** središnje Hrvatske i o **željenom mjestu imigriranja**.

Od strukturalnih karakteristika stanovnika ovdje su uzete u razmatranje slijedeće varijable i modaliteti:

— **zona** — Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Sisak, Karlovac;

— **centralnost naselja** — definirana kao važnost i uloga naselja u ekonomskom i socijalnom smislu, tj. s obzirom na funkcije koje ima neko naselje (proizvodna, administrativna, kulturna, trgovačka i sl.)¹³

— **tip naselja** je definiran prema karakteru naselja (kao seosko, mješovito, gradsko), s obzirom na učešće poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva u njemu;

— **tip domaćinstva** je operacionaliziran u jedanaest modaliteta »čistih« i mješovitih;

— **standard domaćinstva** je uzet u objektivnom značenju,¹⁴ na osnovi ponderiranja odgovora, te u subjektivnom — kao procjena standarda od »veoma niskog« dgo »veoma visokog«.

Pretpostavili smo da ova strukturalna obilježja značajno utječu na potencijalnu i stvarnu pokretljivost stanovnika, kao i na njihove stavove o migratornim aspiracijama, te da su u uskoj vezi s motivima pokretljivosti iz ove glavne hipoteze slijedi nova hipoteza: **značajna povezanost između strukturalnih karakteristika i željenog mjesta imigriranja**. Kao željeno mjesto imigriranja definirali smo (i ponudili ispitanicima moguće odgovore) nekoliko modaliteta: lokalni cen-

11) Korišteni su podaci popisa stanovništva u 1971. godini.

12) O strukturi uzorka i njegovoj realizaciji vidi detaljnije u članku I. Magdalenica: »Apsolutno i relativno značenje Zagreba kao centra Središnje Hrvatske«, **Revija za sociologiju**, Zagreb, 1975, br. 4, str. 76—77.

13) Budući da se najčešće isprepliću pojedine funkcije u naselju, moguće je govoriti o naseljima lokalnog karaktera, općinskog ili regionalnog karaktera, kao i o naseljima bez centralnih funkcija. Izuzetak su činila malobrojna naselja koja imaju izrazito razvijenu samo jednu funkciju, te su po njoj i uvrštena na primjer turistička ili zdravstvena funkcija, odnosno lječilišta i proštilišta.

14) Objektivni smo standard dobili na osnovi prikupljanja podataka o posjedovanju kućanskih aparata i opremljenosti domaćinstava. U obzir su uzeti slijedeći elementi: radio-aparat, televizor, stroj za pranje rublja, stroj za pranje suda, električni štednjak (plinski), usisavač za prašinu, hladnjak, motocikl, osobni automobil, vodovod, kupaonica i kanalizacija. Svaki od tih elemenata dobio je ponder od 2—4 (zavisno o važnosti), tako da je ukupan zbroj pondera iznosio 29, što odgovara raspodjeli na pet kategorija (nivoa) standarda: 1—5, 6—11, 12—17, 18—23, 24—29. To ujedno odgovara ljestvici ocjenjivanja standarda: veoma nizak, nizak, srednji, visok i veoma visok.

tar, općinski centar, regionalni centar, Zagreb i neko drugo mjesto. S obzirom na činjenicu da je Zagreb veliki grad, te na izvjestan način simbolizira osnovne ciljeve migracije i već današnje promjene i svjetske potrebe za poljoprivrednim proizvodima ukazuju na skoriju promjenu mjesta i značenja nekih proizvodnih grana i važnosti poljoprivredne proizvodnje u strukturi privrede. Poljoprivreda će uskoro dobiti izuzetno značajno mjesto u svijetu uopće, pa i u nas, upravo s obzirom na proizvodnju hrane i na zaštitu prirode. U tom je smislu potrebno ozbiljnije mijenjati ekonomske odnose i položaj poljoprivrednih proizvođača, i to na način da poljoprivreda postane industrijska, u početku kao poljoprivredne industrije a zatim kao potpuno integrirana s njom. A vjerojatno će biti potrebno ozbiljno razmišljati i o **mitu razvoja**: zaustavljanje ili promjena ideologije.

Tabela 1

Namjera migriranja prema strukturalnim obilježjima ispitanika

— u %

Obilježje	Namje- rava	Ne na- mjerava	Ne zna	%	N
1	2	3	4	5	6
Zona	28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Zagreb—Krapina	21,6	77,5	1,0	100,0	515
Varaždin	29,5	68,6	1,9	100,0	370
Bjelovar	34,9	62,2	2,9	100,0	548
Sisak	23,8	75,3	0,9	100,0	425
Karlovac	37,4	61,7	0,9	100,0	230
Centralnost	28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Bez centralne funkcije	27,2	71,4	1,4	100,0	1169
Lokalni centar	27,9	70,4	1,6	100,0	487
Općinski centar	35,4	62,8	1,8	100,0	223
Regionalni centar	31,1	66,5	2,4	100,0	209
Tip naselja	28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Selo	26,3	72,4	1,3	100,0	1149
Mješovito naselje	36,5	61,0	2,5	100,0	241
Grad	32,4	65,3	2,3	100,0	398
Tip domaćinstva	28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Radničko	34,8	64,0	1,2	100,0	339
Seljačko	21,9	75,6	2,4	100,0	574
Službeničko	48,9	49,6	1,4	100,0	139
Obrtničko	43,6	53,8	2,6	100,0	39
Ostali čisti tipovi	44,2	55,8	0,0	100,0	43
Radničko-seljačko	22,3	77,2	0,5	100,0	569
Radničko-službeničko	33,0	67,0	0,0	100,0	97
Radničko-obrtničko	29,2	66,7	4,2	100,0	24
Seljačko-službeničko	23,8	66,7	9,5	100,0	21
Seljačko-obrtničko	31,6	68,4	0,0	100,0	19
Ostali mješoviti tipovi	32,6	64,3	3,1	100,0	224

	1	2	3	4	5	6
Procjena standarda						
domaćinstva		28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Znatno ispod prosječnog		32,8	63,9	3,3	100,0	122
Ispodprosječno		26,2	71,8	1,9	100,0	511
Prosječno		28,4	70,3	1,3	100,0	1291
Iznadprosječno		34,0	63,9	2,1	100,0	147
Znatno iznad prosječnog		41,2	58,8	—	100,0	17
Stvarni standard						
domaćinstva:		28,6	69,7	1,6	100,0	2088
Veoma nizak		24,9	73,5	1,6	100,0	1231
Nizak		32,2	66,8	1,0	100,0	301
Osrednji		32,1	66,3	1,6	100,0	187
Visok		38,1	60,6	1,3	100,0	226
Veoma visok		33,6	62,9	3,5	100,0	143

Dobiveni podaci iz našeg istraživanja pokazuju da je najveći broj potencijalnih migranata iz poljoprivrednih područja i seoskih naselja, a postotak iz mješovitih naselja upravo potvrđuje tezu o težnji kako za potpunom deagrarizacijom tako i za gradom kao zadovoljavanjem visoke aspiracije — na način bijega iz jedne klase i seoske sredine. Izgleda da deagrarizacija neće ostati polovična: ona u konačnom teži ka čistim oblicima. Mješovita su domaćinstva u tome samo prelazni oblici, zasada istina prihvatljivi, ali će u perspektivi vjerojatno doći u pitanje u onolikoj mjeri u kojoj klasično selo (kao prelazna kategorija) gubi svoja osnovna obilježja (tabela 2).

Racionalizacija urbanih rješenja u gradu sve je više utjecala na početak planiranja gradskih prostora i zadovoljavanje potreba. No upravo ograničenost planiranja na gradsko područje utjecala je na novu tendenciju stihijnog naseljavanja prostora oko grada i u gradskoj okolici. Unutargradskoj racionalizaciji parira stihija vikendica, vinograda, klijeti i sl., koja narušava i širi prostor, a ne samo okolicu grada. »Reruralizacija« je tako postala odgovor ograničenostima uređenja grada. Očito je dakle da rješenje nije u području planiranja grada (ma kako racionalno i savršeno ono bilo provođeno), nego u planiranju u prostorima izvan grada, tj. regije i šire, uključujući obavezno i seoska naselja. Naselja u kojima je postignut određeni stupanj urbanog načina života mnogo manje su podložna migratbitnosti nego naselja s niskim stupnjem urbanizacije.

Prema našim podacima, želje za migriranjem iz sadašnjeg mjesta boravka najmanje je u seljaka, seljaka-radnika i seljaka-obrtnika. Jedan ih dio očito ne može naći bolju perspektivu u drugom mjestu, drugi dio nije za bitne promjene, a treći se dio najvjerojatnije dobro ekonomski snašao i za sada nema razloga za seobom. Dok je prije zemlja vezala seljaka za određeni prostor i socijalnu sredinu, danas ga vezuje novoizgrađena kuća, osobito u mješovitim domaćinstava čija je pokretljivost time smanjena, ali ne i do kraja zastavljena. Da li je izlaz u politici stimuliranja gotovo isključivo individualne strukture izgradnje u selu i isticanjem kategorije mješovitih gospodarstava? Drugim riječima — je li ova kategorija rješenje za selo? O tome ima i oprečnih mišljenja od onih koji smatraju da se stvaranjem ove kategorije grad rasterećuje demografskih i drugih problema a podiže se standard stanovnika i domaćinstava, do onih koji tvrde da se time s jedne strane ugrožava interes čistih poljopri-

vrednika a s druge radnika, s obzirom na polutansku svijest i nedovoljno racionalno i angažirano proizvodno djelovanje; također se navode i argumenti o prelijevanju sredstava iz društvenog u privatni stambeni fond.

Tabela 2

Pravac potencijalnog migriranja, prema strukturalnim obilježjima potencijalnih migranata

— u %

Obilježja	Centar potencijalnih migranata					Ukupno	
	lokalni	općinski	regionalni	Zagreb	ost. mj.	%	N
1	2	3	4	5	6	7	8
Zona	3,8	12,8	10,7	49,2	23,4	100,0	577
Zagreb—Krapina	4,7	20,6	5,6	62,6	6,5	100,0	107
Varaždin	5,9	7,8	10,8	55,9	19,6	100,0	102
Bjelovar	0,5	12,7	5,5	47,5	33,7	100,0	181
Sisak	5,9	5,9	15,8	48,5	23,8	100,0	101
Karlovac	4,6	17,4	22,1	29,1	26,7	100,0	86
Centralnost	3,8	12,8	10,7	49,2	23,4	100,0	577
Bez centralne funkcije	5,9	16,3	12,7	42,0	23,1	100,0	307
Lokalni centar	1,5	13,6	7,6	60,6	16,7	100,0	132
Općinski centar	2,7	6,8	13,7	48,0	28,8	100,0	73
Regionalni centar	—	1,5	4,6	61,5	32,3	100,0	65
Tip naselja	3,8	12,8	10,7	49,2	23,4	100,0	577
Selo	5,2	17,9	11,1	44,3	21,5	100,0	968
Mješovito naselje	1,2	3,6	10,7	66,7	17,8	100,0	84
Grad	1,6	4,6	9,6	52,0	32,8	100,0	125
Tip domaćinstva	3,8	12,8	10,7	49,2	23,4	100,0	577
Radničko	1,8	10,9	9,9	48,6	28,8	100,0	111
Seljačko	5,6	15,3	7,3	45,2	26,6	100,0	124
Službeničko	1,5	6,1	12,1	62,1	18,2	100,0	66
Obrtničko	—	25,0	6,3	50,0	18,7	100,0	16
Ostali čisti tipovi	5,6	—	—	77,8	16,7	100,0	18
Radničko-seljačko	4,2	15,1	16,8	56,2	17,7	100,0	119
Radničko-službeničko	6,2	12,5	12,5	50,0	18,8	100,0	32
Radničko-obrtničko	12,5	12,5	12,5	50,0	12,5	100,0	8
Seljačko-službeničko	—	20,0	—	80,0	—	100,0	5
Seljačko-obrtničko	16,7	33,3	—	33,3	16,7	100,0	6
Ostali mješoviti tipovi	2,8	12,5	11,1	41,7	31,9	100,0	72
Procjena i standard	3,8	12,8	10,8	49,2	23,4	100,0	577
Znatno ispod prosječnog	2,7	5,4	10,8	54,1	27,4	100,0	37
Ispodprosječan	3,8	14,5	12,2	41,2	28,2	100,0	131
Prosječan	3,7	14,2	10,2	49,9	22,1	100,0	353
Iznadprosječan	4,1	6,1	12,2	61,2	16,3	100,0	49
Znatno iznad prosjeka	14,7	—	—	57,1	28,6	100,0	7
Stvarni standard	3,8	12,8	10,8	49,2	23,4	100,0	577
Veoma nizak	5,1	16,3	10,2	44,2	24,2	100,0	294
Nizak	1,1	16,0	11,7	51,1	20,2	100,0	94
Osrednji	5,2	3,5	6,9	58,6	25,9	100,0	58
Visok	1,2	6,0	14,5	49,4	28,9	100,0	83
Veoma visok	4,2	8,3	10,4	64,6	12,5	100,0	48

Očito da zasada recepta nema i da obje krajnosti imaju svoje slabosti. Vjerojatno u pojedinim regijama, s obzirom na njihove karakteristike, mogu biti i različita rješenja. No čini se da bi društvena orijentacija trebala ići u pravcu smanjivanja razlika grada i sela, da smanjuje različite pojedinih socijalnih kategorija stanovništva u standardu i društveno-ekonomskom položaju, kao i u uvjetima stjecanja, unapređivanja i raspodjele dohotka (investiciji i sl.), ali vodeći računa i o sociokulturnim elementima u društvenim sredinama. U selu treba ozbiljnije otpočeti s procesom društveno usmjerene strukture izgradnje, što ne znači da ne treba potpomagati individualnu stambenu izgradnju; no nju treba razmatrati usko vezano uz pitanje petrifikacije, odnosno dinamiziranja socijalne strukture. O budućnosti mješovitih domaćinstava treba sada ozbiljno razmišljati.

Umjesto zaključka

Integracija prostora prostornim planiranjem podrazumijeva i potrebnu socijalnu integraciju. U seoskoj sredini ta je integracija bila cjelovitija — od ekonomske do kulturne. Danas se ekonomska integracija sve više odvija u ovisnosti o većem broju faktora i na širem društvenom planu, pa je izoliranost sela gotovo i nemoguća. U kulturnom pogledu međutim duhovna stremjenja nisu išla istim tempom niti istim pravcem, iako su na određen način i prethodila disperzivnosti uvjeta ekonomskog zadovoljavanja potreba. Izoliranost domaćinstva i obitelji nije za to dovoljna, a društvo u cjelini je dosta dinamično za integraciju bez većih konflikata i aberacija: od klasnih do generacijskih. Grad bismo mogli nazvati praslikom nekadašnje seoske integrirane cjeline odnosno, čija je posljedica danas individualizam koji prijete dubokim moralnim krizama. Problem koji sve više dolazi u prvi plan leži u činjenici da se loše odvija »integracija« pojedinih naselja (sela i gradova) u širem prostoru, bez obzira na njihovu socijalnu nehomogenost i necjelovitost, nego unutar samih naselja; to znači da ova dva aspekta ne teku dovoljno cjelovito i sinhronizirano.

U našoj se analizi pokazalo da su najveći potencijalni migranti iz radničkih, službeničkih i mješovitih radničko-službeničkih domaćinstava. Ove činjenice pokazuju da je klasni transfer izražen preko migracija kao sredstva. Budući da se klasni prijelaz (kao i profesionalni) odvija u vrlo velikom opsegu, to se postavlja pitanje kako će se on odvijati u uvjetima kada pokretljivost selo-grad bude oslabila, odnosno da li će se promjene društvene strukture odvijati na sličan način bez obzira na prostornu pokretljivost u uvjetima malih moćnosti sela da apsorbira deagrariziranu radnu snagu. Profesionalna pokretljivost će se i dalje odvijati, ali postoje i novi momenti o kojima valja voditi računa — a to su pitanja obrazovanja, tendencije zatvaranja radnih kolektiva, porodični i drugi kriteriji upošljavanja i sl.

Prostorna je pokretljivost zapravo ventil za ograničenu profesionalnu, odnosno socijalnu pokretljivost, jer profesionalna pokretljivost jedan od značajnih načina socijalne promocije, ona se ne odnosi samo na polionprivredna domaćinstva i na deagrarizaciju kao takvu, već i na mješovita domaćinstva. Time se u stvari i potvrđuje spomenuta teza o ulozi prostorne pokretljivosti. Tendencije migra-

cija ovih domaćinstava u gradove proizlazi iz simbolike, ali i stvarnih mogućnosti grada u mijenjanju socijalnog statusa. Otuda i potječe želja o mijenjanju načina života, sredine i uvjeta, čak i u prilikama kada se u selu živi višim standardom.

Ivan Cifrić:

Potential Spatial Mobility of Middle Croatian Population

Summary

In Yugoslavia the deagrarianization process was very intense in the post-war period. Agriculture was a factor in accumulation basis and according to its meaning for the social standard, it was systematically directed in accordance with the needs of the industrial development as a complementary productional branch. Therefore, in the last thirty years the social valuation of the agricultural profession decreased, while that of industrial ones increased. That caused the one-dimensional perspective of social existence of farmers. The basic attractability was symbolized by employment outside individual agriculture, which most frequently meant outside of the village itself.

It is, however, difficult to say, whether in the migration from the village into town the negative motives against agriculture and village, or the positive ones towards industry and town have been prevailing.

According to census data from 1971 the total number of migrants amounted even to 8,257 thousand people, out of which 68,6 percent belonged to rural and 8,4 percent to rural-urban settlements, or out of the total number of migrants even 4/5 originated from individual agricultural farms.

The opening of better perspective for agricultural population was closely connected with spatial mobility. At the same time it also meant the transfer of classes — the class of farmers transferred into the class of workmen, namely the class of producers with their own means of production changed into the class of producers with socially owned means of production. In that way a significant part of Yugoslav working class was

Потенциальная пространственная мобильность жителей центральной хорватии

Резюме

В послевоенный период в Югославии отмечен ускоренный рост деаграризации. Сельское хозяйство сыграло роль аккумулярующей основы, имеющей большое значение для общественного развития и поэтому планомерно направлялось в соответствии с потребностями промышленного роста, как дополнительная производственная отрасль. И так, за последние тридцать лет общественное значение сельскохозяйственных занятий слабеет тогда как промышленные профессии выдвинуты на первый план. Это привело к однозначности перспектив общественного существования сельскохозяйственных работников. Основными символами притягательности являлись занятия вне индивидуального сельского хозяйства, чаще всего вне самой деревни. Однако трудно определить в какой мере переселение из деревни повлияло на формирование отрицательного отношения к деревне и сельскому хозяйству, или же положительного отношения к городу и промышленности.

По данным переписи населения в 1971 г. общее число мигрантов составило даже 8.257 тыс. лиц. Из этого 68,6% сельские жители, 8,4% смешанное население, или другими словами, из общего числа мигрантов даже 4/5 жителей из индивидуальных крестьянских хозяйств.

Создание благоприятных условий для развития сельскохозяйственного населения оказалось в тесной связи с пространственной подвижностью. Таким образом одновременно произошел классовый трансферт — переход из крестьянского класса в ряды рабочего класса т. е. из класса производителей с частной собственностью на средства производства в класс производителей с общественной собственностью на

formed through spatial moving caused by industrialization of the country.

Considering the classical relationship between town and village, and presenting elements of the today's changed relationship between town and village, the author takes the view that under Yugoslav conditions the village as well as the town still keep some elements of the bourgeois society, meaning also its class contrasts. According to the author, the solution of the relationship problem between a big town and a village, as the relationship between the developed and the undeveloped community, between centre and periphery, between industry and agriculture, between social and private, etc. lies in bridging over the gap between town and village. The solution cannot be deduced just to the question of redistribution of the existing functions, but it lies in the basic change of the class position and the relationship between town and village.

In the sequel a part of results from the empirical investigation titled «Social aspects of connections between Zagreb and its surrounding areas» are presented and discussed. This research was carried out in 1972 covering the sample of 2,088 people from 13 urban, 24 rural-urban and 108 rural settlements in SR Croatia. For his analysis the author selected the answers to questions about migratory aspirations as well as about motives for spatial moving. The obtained answers were analyzed according to structural and contextual characteristics of households, where the interviewed persons lived.

The data analysis showed that potential migrants originated from workers employees' and part-time (i.e. workers and employees) households. The desire for migration from the present domicile was least present in farmers, then in farmers-workmen and in farmers-craftsmen.

средства производства. Итак, значительная часть рабочего класса формировалась в Югославии за счет пространственных перемещений обусловленных уровнем индустриализации страны.

Рассматривая классовые отношения между городом и деревней, и приводя элементы ныне измененных отношений в этих сферах, автор считает, что в условиях общественного развития в Югославии, в деревне и в городе все еще сохраняются некоторые элементы буржуазного общества в котором наличны и классовые противоречия. По мнению автора решение проблем в отношениях между крупными городами деревнями, в отношениях между развитыми и неразвитыми общностями, между общественным и частным секторами, между центром и периферией, между сельским хозяйством и промышленностью надо искать в преодолении различий между деревней и городом. Но этим решением не охвачен только вопрос перераспределения существующих функций, окончательное решение заключается в коренных изменениях классовых отношений между городом и деревней.

В продолжении анализируется и изложена часть результатов эмпирического исследования «Общественные аспекты связи Загреба и окрестностей», проведенного в 1972 г. Образцом охвачено 2.088 опрошенных из 13 городских населенных пунктов, из 24 смешанных пунктов и 108 сельских местностей в СР Хорватии. Автором отделено обследованы ответы на вопросы о стремлениях мигрантов и мотивах определяющих их пространственную подвижность. Полученные ответы автор сгруппировал по структуральным и контекстуальным характеристикам домашних хозяйств в которых проживают опрошенные.

Данные опроса показали, что потенциальных мигрантов следует искать в домашних хозяйствах рабочих, служащих и в смешанных хозяйствах — рабочих-служащих. Стремление покинуть свое местожительство менее всего наблюдается среди крестьян, затем крестьян-рабочих и крестьян-ремесленников. И тогда

The farmers, however, used to be bound to a particular place and social surrounding by their land, but today the bound is more often presented in the newly built house. The question is, though, whether in the long-term respect the policy of individual house-construction stimulation in village will keep the population in rural communities. Speaking in the first place in favour of regionally conceived social policy, within the scope of which it is possible to successfully take care of the necessities and possibilities of each area, the author has in the conclusion pointed out, that independently from concrete measures, the spatial mobility will further on take place, as it means one form of limited professional as well as social mobility.

как в прошлом наблюдалась сильная привязанность крестьян к определенному пространству и к земле как социальной среде, ныне это чувство вызывают новостроенные дома. Трудно ответить на вопрос, имея в виду более продолжительный срок, сможет ли политика стимулирования индивидуальной застройки в деревне удержать ее население в рамках ее сельской местности.

Руководствуясь в первую очередь, региональным восприятием общественной политики, в рамках которой можно удовлетворить все потребности отдельных областей, автор в конце статьи прогнозирует в будущем, независимо от конкретных мероприятий, постоянный процесс пространственной подвижности являющийся одним видом ограниченной профессиональной и социальной мобильности. ●